

Tułowicki, Dariusz

Postawy społeczno-religijne mieszkańców archidiecezji katowickiej i diecezji tarnowskiej : studium porównawcze

Studia Teologiczne 21, 241-268

2003

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

KS. DARIUSZ TUŁOWIECKI

POSTAWY SPOŁECZNO-RELIGIJNE MIESZKAŃCÓW ARCHIDIECEZJI KATOWICKIEJ I DIECEZJI TARNOWSKIEJ. STUDIUM PORÓWNAWCZE

Treść: 1. Założenia i metodyka badań mieszkańców archidiecezji katowickiej i diecezji tarnowskiej, 2. Postawy wobec wiary, 3. Praktyki religijne, Zakończenie

Wstęp

Jan Paweł II w encyklice „Redemptor hominis” napisał: „Kościół jako ludzka społeczność może być również badany i określany w tych kategoriach, jakimi posługują się nauki o każdym ludzkim społeczeństwie. Jednakże kategorie te nie wystarczają. Istotna dla całej wspólnoty ludu Bożego i dla każdego jej członka jest nie tylko jakaś specyficzna „przynależność społeczna”, ale istotne dla każdego i dla wszystkich szczególne powołanie” (RH 21).

Zgodnie z tymi papieskim wskazaniem przeprowadzone zostały w kilku polskich diecezjach badania religijności. Przeprowadził je zespół Ośrodka Sondaży Społecznych OPINIA – oddział Instytutu Statystyki Kościoła Katolickiego SAC w Warszawie. Analizowane w tej pracy badania odbyły się w archidiecezji katowickiej w 1998 r. i w diecezji tarnowskiej w 2000 r. Te dwie społeczności diecezjalne łączy historyczne przywiązanie do wiary i życia kościelnego. W swej, aczkolwiek, różnorodności kulturowej, zawsze były tworzone przez ludność tradycyjnie religijną, katolicką i tworzącą specyficzna kulturę chrześcijańską. Ostatnie lata, także lata powojenne w znaczący sposób wpłynęły na specyfikę tych terenów. Śląsk stał się miejscem silnej urbanizacji i industrializacji, wzrósł znacznie poziom zaludnienia, a także był miejscem napływu ludności i silnej propagandy ideologii komunistycznej. W ostatnich latach w dość silny i intensywny sposób społeczność śląską dotknęły zmiany ekonomiczne, gospodarcze i społeczne. W miej-

sce dawnego rozwoju weszło bezrobocie i restrukturyzacja (co niejednokrotnie oznaczało likwidacje) wielu gałęzi przemysłu. Ta najliczniejsza z diecezji polskich staje ze swym dziedzictwem, a także terażniejszością, wobec perspektywy integracji z Unia Europejska oraz zmian na płaszczyźnie religijnej. W takich okolicznościach przeprowadzono w archidiecezji katowickiej badania nad religijnością jej mieszkańców, aby określić stan terażniejszy i w profesjonalny sposób dokonać diagnozy sytuacji religijno-społecznej.

Tereny diecezji tarnowskiej również są tradycyjnie katolickie i cechuje je duży poziom religijności. Obejmują teren o najwyższym w kraju zagęszczeniu sieci parafialnej, jednym z najniższych wskaźników urbanizacji, niskim poziomie życia wymuszającym emigrację zarobkową, silnym przywiązaniu do modelu rodziny wielopokoleniowej i wielodzietnej, wielorakich, a także bogatych tradycji i form życia religijnego. Społeczność ta również jest dotykana zmianami społecznymi. Zmiany ekonomiczne i pogarszająca się sytuacja pracy na terenie wiejskim wymusza szczególnie dziś emigrację zarobkową. Ci wędrujący „za chlebem” po latach powracają do rodzinnych stron i przywożą ze sobą, obok środków materialnych, zapożyczony wzory kulturowe i religijne. Badania religijności mieszkańców diecezji tarnowskiej przeprowadzono, aby zaobserwować wpływ tych współczesnych zmian na kondycję religijną mieszkańców.

Prognozowane wyniki zestawienia obu badań ocenione zostały na tyle interesujące, że warte zainteresowania naukowego, czego wynikiem ma być ta praca. Jej przedmiotem jest przyjrzenie się metodzie zastosowanej w badaniach i zastawienie porównawcze wyników w zakresie kilku wybranych zmiennych. Badania religijności instytucjonalnej (kościelnej) rozpatruje się w kilku wymiarach, przy czym każdy według nich ma charakterystyczne dla siebie wskaźniki:

1. aspekt globalnego stosunku do wiary (autoidentyfikacja badanych),
2. aspekt intelektualno-poznawczy (znajomość prawd wiary),
3. aspekt wierzeniowy i ideologiczny (akceptacja podstawowych prawd wiary),
4. aspekt konsekwencyjno-etyczny (internalizacja fundamentalnych wartości i norm etycznych),
5. aspekt rytualno-kultowy (udział w praktykach religijnych),
6. aspekt instytucjonalno-wspólnotowy (postawy wobec księży, parafii i Kościoła).

Schemat ten odnaleźć można w badaniach przeprowadzonych w archidiecezji katowickiej i diecezji tarnowskiej.

Zestawienie porównawcze wszystkich wskaźników znacznie przekracza ramy pracy. Dlatego w opracowaniu tym zostaną porównane wybrane wskaźniki religijności w dwu wymienionych jednostkach administracyjnych. Wskaźniki te są następujące:

1. wiara,
2. wierzenia,
3. uczestnictwo we mszy świętej,
4. praktyka komunii świętej.

Zostały one wybrane jako badane w obu społecznościach, mocno wyrażające religijność, w podobny sposób wyeksponowane w opracowaniach wyników badań, dające się porównać z wynikami ogólnopolskimi, wskazujące zarówno na deklaracje postaw jak i faktów religijnych. Zestawienie wyników badań będzie możliwe ze względu na reprezentatywność wyników badań.

Wyszczególnione wskaźniki określa strukturę tej pracy. Pierwszy rozdział poświęcony zostanie kwestiom metodyki badań: charakterystyce badanych zbiorowości i realizacji prób badawczych i przebiegowi badań. W drugim rozdziale zestawione zostaną współczynniki autodeklaracji wiary i wierzeń religijnych w oby diecezjach. Rozdział trzeci stanowić będzie zestawienie porównawcze praktyk religijnych: udziału w mszach świętych i w komunii świętej.

W pracy sprawdzone zostaną trzy hipotezy:

1. Autodeklaracja wiary w diecezji tarnowskiej jest wyższa niż w archidiecezji katowickiej;
2. Akceptacja wierzeń religijnych jest w diecezji tarnowskiej jest silniejsza niż w archidiecezji katowickiej;
3. Częstotliwość praktyk religijnych mieszkańców diecezji tarnowskiej jest wyższa niż wśród mieszkańców archidiecezji katowickiej.

Hipotezy te są kierunkowe i zostały postawione przez autora po zapoznaniu się z odmienną sytuacją społeczną, duszpasterską i gospodarczą obu diecezji. Założono, że większe przywiązanie do tradycji, rodziny, większa jednolitość społeczna sprawiają, iż religijność diecezjan tarnowskich jest większa niż na Śląsku.

W pracy zostanie zastosowana metoda wtórnej analizy danych na podstawie generalnie dwóch publikacji: „Postawy społeczno-religijne mieszkańców archidiecezji katowickiej”, red. W. Zdaniewicz, T. Zembrzuski, Katowice 1999 i „Postawy społeczno-religijne diecezjan tarnowskich”, red. W. Zdaniewicz, T. Zembrzuski, Warszawa 2001. Dane przedstawione w tabelach pochodzą z tych opracowań, a także w ogólnopolskich badaniach nad religijnością polską przeprowadzonych także przez Ośrodek Sondaży Społecznych OPINIA w Warszawie i opubli-

kowanych w formie książkowej. Zestawienia wyników ogólnopolskich i obu diecezji stanowią wynik obliczeń autora.

1. Założenia i metodyka badań mieszkańców archidiecezji katowickiej i diecezji tarnowskiej

Badania archidiecezji katowickiej i diecezji tarnowskiej stanowią kolejny etap badań nad religijnością polskich diecezji. Projekt badań przygotował zespół Ośrodka Sondaży Społecznych OPINIA – oddziału Instytutu Statystyki Kościoła Katolickiego SAC w Warszawie. Podstawową metodą zastosowaną w celu uzyskania informacji na temat parametrów religijności, poglądów religijnych i postaw wobec wiary, jest wywiad kwestionariuszowy na próbie reprezentatywnej. Stwarza on warunki do uzyskania najpełniejszych i najbardziej wiarygodnych danych¹. Tę procedurę zastosowano w największych ogólnopolskich badaniach religijności w latach: 1991 i 1998². Ośrodek Sondaży Społecznych OPINIA przeprowadził również badania postaw społeczno-religijnych, obok archidiecezji katowickiej (1998 r.) i diecezji tarnowskiej (2000 r.), także w diecezji wrocławskiej (1997 r.), diecezji sandomierskiej (1998 r.), i archidiecezji łódzkiej (2000 r.)³. W trakcie opracowywania wyników badań są materiały z archidiecezji gdańskiej i lubelskiej, a na najbliższy czas planowane jest przeprowadzenie pomiarów religijności w diecezji łomżyńskiej. Zgodnie z zakresem tematycznym pracy, poniżej zestawione zostaną: problematyka i procedura badań nad religijnością społeczności archidiecezji katowickiej i diecezji tarnowskiej. W krótkiej formie przedstawiona zostanie charakterystyka badanych zbiorowości, która to niewątpliwie wpłynęła na kształt i zakres badań.

1. 1. Problematyka badań oraz charakterystyka zbiorowości

W badaniach nad religijnością i sytuacją społeczno-religijną archidiecezji katowickiej i diecezji tarnowskiej uwzględniono specyfikę obu diecezji, doświadczenie powstałe w wyniku wcześniejszych badań, su-

¹ L. ADAMCZUK, *Założenia i metody badań*, w: *Postawy społeczno-religijne mieszkańców archidiecezji katowickiej*, red. W. ZDANIEWICZ, T. ZEMBRZUSKI, Katowice 1999, s. 9.

² L. ADAMCZUK, *Metodologia badań religijności Polaków*, w: *Religijność Polaków 1991-1998*, red. W. ZDANIEWICZ, Warszawa 2001, s. 11-13.

³ L. ADAMCZUK, *Problematyka i procedura badań oraz charakterystyka zbiorowości*, w: *Postawy społeczno-religijne mieszkańców archidiecezji łódzkiej*, red. W. ZDANIEWICZ, T. ZEMBRZUSKI, S. ZAREBA, Łódź 2002, s. 9-11.

gestie biskupów diecezjalnych oraz zmiany społeczne i perspektywy pastoralne. W badaniach archidiecezji katowickiej nie sposób było podjąć badań nad fenomenem Śląska. Religijność wrosła tam tak mocno w kulturę i życie społeczne, że nie osłabił jej rozwój przemysłu górniczego i hutniczego w II połowie XIX wieku. Ziemia ta nie знаła masowych ruchów społecznych dążących do odejścia z Kościoła, szerokiego zasięgu antyklerykalizmu, mimo rozwoju przemysłowego i faz bezrobocia. To na Śląsku dokonywały się narodowe zrywy powstańcze, tam od wieków ma miejsce charakterystyczna pobożność maryjna skupiona wokół sanktuarium w Piekarach Śląskich oraz to tam związek Kościoła z ludźmi widoczny był w pionierskiej działalności księży śląskich na polu społecznym, kulturalnym i oświatowo-patriotycznym⁴.

Dziś archidiecezja katowicka należy do największych, pod względem liczby ludności (1,9 mln), a jednocześnie funkcjonuje na terenach o najwyższym poziomie urbanizacji i industrializacji. Przeszłość i teraźniejszość Śląska stanowią bogactwo tradycji tamtych ziem, a zarazem rodzą niepokojące pytania o przyszłość, związaną z perspektywą integracji z krajami Unii Europejskiej i zmianami w procesach ekonomicznych, gospodarczych, społecznych i religijnych bardzo mocno odczuwanych w warunkach industrializacji i urbanizacji. Ta troska o przyszłość i związana z nią, chęć sprostania rodzącym się wymaganiom, zrodziła konieczność przygotowania profesjonalnej diagnozy sytuacji religijnej i społecznej Śląska⁵.

W przygotowaniu procesu badań religijności diecezji tarnowskiej również w sposób konieczny oparto się o specyfikację tej społeczności. Ten Kościół partykularny należy w Polsce do szczególnych: charakteryzuje się od lat najwyższym wskaźnikiem uczestnictwa w niedzielnych mszach św. – dominantes oraz jednym z najwyższych wskaźników korzystania z komunii św. – communicantes⁶. Ma największą liczbę duchownych, największą liczbę kandydatów do kapłaństwa oraz najgęstszą sieć parafialną. W pewnej mierze cześć tych bardzo wysokich wskaźników społeczno-religijnego życia diecezji ma powiązania z najniższym (po diecezji zamojskiej) wskaźnikiem urbanizacji, nierozpowszechnionym modelem rodziny nuklearnej a przywiązaniem do struktury rodziny wielopokoleniowej i wielodzietnej, przywiązaniem

⁴ D. ZIMOŃ, *Słowo wstępne*, w: *Postawy społeczno-religijne mieszkańców archidiecezji katowickiej*, red. W. ZDANIEWICZ, T. ZEMBRZUSKI, Katowice 1999, s. 5-7.

⁵ L. ADAMCZUK, *Założenia...*, art.cyt., s. 9.

⁶ L. ADAMCZUK, W. ZDANIEWICZ, *Badania niedzielnych praktyk religijnych – dominantes i communicantes*, w: *Metodologiczne problemy badań nad religijnością*, red. J. MARIANŃSKI, S. ZARĘBA, Żabki 2002, s. 134-138.

do tradycyjnych obyczajów form życia religijnego, szczególnie odpustów, pielgrzymek, gorzkich żalów, drogi krzyżowej. Zwraca również uwagę doniosłą rolę księdza w środowisku lokalnym oraz duże zaangażowanie duchownych i wiernych w pomoc misjom⁷. Interesujący dla społeczności diecezji tarnowskiej jest fakt migracji i jej wpływ na strukturę życia społecznego i religijnego. Statystyki odnotowują bowiem wypływający z tego obszaru intensywny i wieloletni strumień emigracji zarobkowej do Europy Zachodniej i Ameryki. Powoduje to wzrost poziomu życia, ale i zmianę rodzimych stylów życia i pobożności⁸.

Celem zatem badań tej swoistej społeczności diecezjalnej charakteryzującej się najwyższymi wskaźnikami religijności było uzyskanie dodatkowych informacji o problemach specyficznych tej diecezji⁹.

W diecezjach: katowickiej i tarnowskiej opracowano zatem nieco odrębne zestawy problemów, odpowiednie do specyfiki badanych społeczności i celów opracowań, które włączono do zakresu badań.

W archidiecezji katowickiej zwrócono uwagę na siedem grup tematycznych:

1. postawy wobec wiary,
2. postawy społeczno-polityczne,
3. ocena środków masowego przekazu,
4. związek z Kościołem,
5. postawy wobec wartości,
6. praktyki i zachowania religijne,
7. lokalne więzi i śląską obyczajowość religijna.

Wszystkie te obszary badawcze przełożone zostały na język konkretnych pytań tworząc kwestionariusz wywiadu. Zawierał on 56 pytań głównych i 12 pytań metryczkowych. Większość zapytań została sprawdzona w szeregu poprzednich badań Instytutu Statystyki Kościoła Katolickiego i innych ośrodków badawczych. Zastosowano także wiele pytań nowych¹⁰.

W diecezji tarnowskiej, aby zrealizować cel badań sformułowano zestaw tematów, które włączono do badania. Obejmowały one problematykę:

⁷ L. ADAMCZUK, *Wstęp*, w: *Postawy społeczno-religijne diecezjan tarnowskich*, red. W. Zdaniewicz, T. Zembrzuski, Warszawa 2001, s. 9-10; W. SKWORC, *Słowo wstępne Biskupa Tarnowskiego*, w: *Postawy społeczno-religijne diecezjan tarnowskich*, red. W. Zdaniewicz, T. Zembrzuski, Warszawa 2001, s. 7-8.

⁸ L. ADAMCZUK, *Wstęp*..., art. cyt., s. 10.

⁹ Tamże, s. 9-10; W. SKWORC..., art. cyt., s. 7-8.

¹⁰ L. ADAMCZUK, *Założenia* ..., art. cyt., s. 10.

1. wiara religijna,
2. praktyki religijne,
3. wiedza religijna,
4. postawy i zachowania moralne,
5. migracje,
6. rola rodziny i tradycji religijnych,
7. więzi i identyfikacje lokalne i ponadlokalne,
8. opinie o księżach,
9. zaufanie do instytucji życia religijnego i społecznego,
10. postawy i zachowania obywatelskie,
11. kontakt z mediami.

Po operacjonalizacji zagadnień, przetransponowano je na 90 pytań, w tym 20 kompleksowych, liczących do kilkudziesięciu zmiennych. W wyniku tych prac powstały dwa narzędzia badawcze: kwestionariusz wywiadu: „Postawy społeczno religijne Polaków 2000 – diecezjan tarnowskich” oraz ankieta dodatkowa zawierająca pytania otwarte, których celem było pogłębienie problemów zawartych w kwestionariuszu¹¹.

1. 2. Realizacje prób badawczych i przebieg badań

Aby podjąć badania, którego wyniki byłyby reprezentacyjne, istnieje konieczność określenia populacji generalnej i właściwego doboru próby. W warunkach archidiecezji katowickiej zaistniały trudności wynikające z braku pełnych danych ludnościowych w przekroju parafii i diecezji. Istniały tylko dane opracowane przez GUS dla gmin i województw. Niestety, nie istniały możliwości ustalenia liczby ludności według diecezji, gdyż granice administracji państwowej są niespójne z granicami administracji kościelnej. W takiej sytuacji zdecydowano się określić dane ludnościowe archidiecezji sumując ludność wszystkich gmin, których siedziby znajdują się na terenie archidiecezji katowickiej. Powstała na tej drodze liczba naznaczona była pewnym niewielkim błędem, ponieważ granica administracji kościelnej przecina pewne gminy pozostawiając część ich terytoriów w innej diecezji niż znajduje się siedziba gminy. Oszacowano, że powstałe w ten sposób nadmiary i niedomiary ludności i terytorium równoważą się, a błąd pomiaru nie wpływa na jakość badań. W ten sposób określono liczbę ludności archidiecezji katowickiej na koniec 1997 r. na 1 858 000 osób, w tym 952 000 kobiet i 906 000 mężczyzn. Liczba kobiet stanowi 51,2%

¹¹ L. ADAMCZUK, *Wstęp...*, art. cyt., s. 10-11.

ogółu społeczności, zaś mężczyzn – 48,8%. Określono także poziom urbanizacji. Dane GUS pozwoliły obliczyć, że 92,7% ludności archidiecezji zamieszkuje w miastach¹².

Po ustaleniu liczebności populacji została dobrana próba reprezentatywna. Doboru dokonano w oparciu o dane Urzędu Statystycznego w Katowicach kierując się następującymi zasadami:

- za podstawę doboru próby przyjęto gospodarstwo domowe objęte badaniami Urzędu Statystycznego w Katowicach,
- na podstawie danych Instytutu Statystyki Kościoła Katolickiego SAC zlokalizowano te gospodarstwa domowe znajdujące się na terenie archidiecezji,
- w wylosowanym gospodarstwie domowym należało przeprowadzić wywiad tylko z jedną, losowo wybraną osobą, spośród wszystkich osób pełnoletnich stanowiących to gospodarstwo¹³.

Zastosowana procedura miała doprowadzić do stworzenia 969 osobowej reprezentatywnej grupy badawczej. W trakcie realizacji badań uzyskano 761 wywiadów, co stanowi 78,5%. Liczba wywiadów niezrealizowanych wyniosła 21,5%, co liczbowo stanowi 208 przypadków. Bez podania przyczyn wywiadu odmówiło 12% respondentów. Takie wyniki pozwalają zakwalifikować procedurę badawczą do nie odbiegającej w niczym od innych tego rodzaju badań przeprowadzanych w Polsce. Wyniki badań zostały uznane za wiarygodne i pozwalające na analizę i opis szczegółowej sytuacji społeczno-religijnej w archidiecezji katowickiej¹⁴. Niestety publikacja stanowiąca opracowanie badań nie uszczególnia metodyki doboru próby. Nie charakteryzuje także dobranej próby, z wyjątkiem podziału na płeć. Trudno na podstawie tego braku podważać jakość doboru, zwłaszcza, że zostaje on uznany za spełniający wymagania badawcze.

Na tak przygotowanej próbie badania zrealizowano w ciągu 12 dni: od 16 do 28 marca 1998 r. Przeprowadzali je doświadczeni ankie-terzy Urzędu Statystycznego w Katowicach. Materiał badawczy w postaci wypełnionych kwestionariuszy wywiady przekazano do opracowania Ośrodkowi Sondaży Społecznych OPINIA – oddziałowi Instytutu Statystyki Kościoła Katolickiego SAC w Warszawie¹⁵.

Metoda doboru reprezentatywnej próby spośród populacji diecezji tarnowskiej wyglądała nieco odmiennie. Próba badawcza dobrana zo-

¹² L. ADAMCZUK, *Założenia* ..., art. cyt., s. 11.

¹³ Tamże, s. 11.

¹⁴ Tamże, s. 11.

¹⁵ Tamże, s. 12.

stała według metody wielostopniowej warstwowej w oparciu o dane statystyczne diecezji tarnowskiej będącej w zasobach Instytutu Statystyki Kościoła Katolickiego SAC w Warszawie. Na pierwszym etapie doboru losowano parafie, biorąc pod uwagę ich podział na wiejskie i miejskie oraz ich liczebność. Na drugim stopniu dobierane były miejscowości w obrębie wylosowanych parafii. Kolejnym etapem był systematyczny dobór mieszkań, zaś ostatnim krokiem – dobór konkretnych osób w ramach gospodarstwa domowego spełniających założone kryteria. Zgodnie z założeniem tak dobrana próba miała reprezentować całą społeczność diecezji tarnowskiej¹⁶.

Niestety raportaż z badań nie podaje liczebności populacji diecezji tarnowskiej oraz liczebności dobranej próby. Nie znana jest również liczba respondentów odmawiających udziału w badaniach. Tych ostatnich określono jako „kilka przypadków”¹⁷.

W ostatecznym rachunku w próbie badawczej uczestniczyło 883 osoby, w tym 451 kobiet i 432 mężczyzn. Kobiety stanowiły 51,1% liczebności próby, natomiast mężczyźni – 48,9%¹⁸.

Z punktu widzenia wieku struktura próby przedstawia się następująco:

- 18 do 25 lat – 18,8%
- 26 do 35 lat – 18,9%
- 36 do 45 lat – 6,9%
- 46 do 55 lat – 19,5%
- 56 do 65 lat – 13,4%
- 65 i więcej – 22,5%¹⁹.

Biorąc pod uwagę miejsce zamieszkania należy stwierdzić, że w próbie badawczej znalazło się 64,7% mieszkańców wsi i 35,3% mieszkańców miast, co dokładnie odpowiada analogicznym danym z 1998 roku dla województwa tarnowskiego²⁰.

Poziom wykształcenia w badanej grupie kształtował się następująco:

- wykształcenie podstawowe – 43,4%,
- zasadnicze zawodowe – 29,3%,
- średnie – 22,5%,
- wyższe – 4,8%.

¹⁶ L. ADAMCZUK, *Wstęp...*, art.cyt., s. 11.

¹⁷ Tamże, s. 11.

¹⁸ Tamże, s. 12.

¹⁹ Tamże, s. 12.

²⁰ Tamże, s. 12.

Oznacza to iż większość tej społeczności diecezjalnej posiada niski współczynnik wykształcenia²¹.

Pod względem struktury społeczno-zawodowej dominującą kategorią są robotnicy, ale zwrócić należy uwagę na wyższą niż w innych regionach Polski współczynnik ludności rolniczej. Zróżnicowanie kategorii społecznych kształtuje się następująco:

- robotnicy – 38,5%,
- rolnicy – 31,6%,
- inteligencja i urzędnicy – 12,9%,
- inne osoby – 17,0%.

Oznacza to, że znaczna część mieszkańców wsi pracuje poza rolnictwem²².

Ze sposobem zarabkowania związana jest kategoria samooceny położenia ekonomicznego. Z uzyskanych danych wynika, że następujące odsetki osób ocenia swoją sytuację jako:

- bardzo dobrą – 2,9%,
- raczej dobrą – 14,8%,
- średnią – 60,2%,
- raczej złą – 14,6%,
- bardzo złą – 7,0%.

W samoocenie tej rzadkością są zatem opinie skrajne, przeważają w widoczny sposób oceny umiarkowane²³.

Sprawdzono również z jakich rodzin pochodzą respondenci. Z autodeklaracji wynika, że rodziny wielodzietne stanowią znaczną część populacji. Dominującą frakcją jest rodzina wielopokoleniowa. W rodzinach takich żyje 50,5% badanych. Stosunkowo liczna jest kategoria osób żyjących w rodzinach trzypokoleniowych i wynosi 25,3%. Taka rodzina jest niezwykle rzadkim przypadkiem w innych częściach Polski i stanowi specyfikę diecezji tarnowskiej²⁴.

W terenowej realizacji scharakteryzowanej tu próby badawczej udział wzięli studenci socjologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie. Wywiady te zostały przeprowadzone w ostatnim tygodniu marca 2000 roku. Istotną nowością badania było zastosowanie dodatkowego kwestionariusza zawierającego 6 pytań otwartych. Ankieterzy pozostawiali go w domu respondenta do samodzielnego wypełnienia. Pozwalał on na dłuższą wypowiedź obrazują-

²¹ Tamże, s. 13.

²² Tamże, s. 13.

²³ Tamże, s. 13.

²⁴ Tamże, s. 14.

cą relację do wiary, księży i rodziny katolickiej. Drogą pocztową uzyskano 201 dodatkowych wypowiedzi bezsprzecznie ubogacających dane zebrane w trakcie przeprowadzania wywiadów²⁵.

Dokonany tu przegląd procedury badawczej społeczności archidiecezji katowickiej i diecezji tarnowskiej, pozwala stwierdzić, iż od strony metodologicznej badania spełniają oczekiwania, jakie zostały sformułowane na etapach konceptualizacji. Można by jedynie postulować rozszerzenie diecezjalnych opracowań o pełniejszy opis działań badawczych, co dawałoby szerszą optykę metody badań.

2. Postawy wobec wiary

Socjologia religii terminem „postawa” posługuje się w rozumieniu strukturalistycznym, to znaczy w odniesieniu podmiotu do przedmiotu wyrażającym się w trzech komponentach: poznawczym, emocjonalno-oceniającym i behawioralnym. Spośród tych płaszczyzn komponent emocjonalno-oceniający jest najistotniejszy, ponieważ konstytuuje postawę. Dwa pozostałe: poznawczy i behawioralny mogą, ale nie muszą zawsze występować²⁶. W niniejszym rozdziale zostaną poddane analizie porównawczej dwa komponenty postaw wobec wiary: emocjonalno-oceniający i poznawczy. W pierwszej części porównane zostaną wskaźniki autodeklaracji wiary, w drugiej zaś wierzenia w obu diecezjach.

2. 1. Wiara

Wiara i wierzenia stanowią dwa podstawowe parametry religijności. Nie są one jednak zawsze w sposób jasny rozróżniane. W badaniach nad religijnością, wiara należy do globalnych wyznań wiary. We wskaźniku tym zawierają się, obok wspomnianej autodeklaracji wiary, autodeklaracja dotycząca własnych praktyk religijnych, motywacje religijności, przemiany religijności w świadomości badanych. Wierzenia natomiast utożsamiane są z ideologią religijną. Parametr wiary obejmuje 10 wskaźników: wiarę w nadnaturalną istotę, Trójcę Świętą, Bóstwo Chrystusa, stworzenie świata przez Boga, Opatrzność Boska, prawdziwość Biblii, odpuszczenie grzechów, życie pozagrobowe, nagrodę lub karę po śmierci, zmartwychwstanie ciała²⁷. Zauważalne jest, że w dawnej religijności kościelnej większy nacisk

²⁵ Tamże, s. 11.

²⁶ W. PIWOWARSKI, *Postawy wobec wiary*, w: *Postawy społeczno-religijne mieszkańców archidiecezji katowickiej*, red. W. ZDANIEWICZ, T. ZEMBRZUSKI, Katowice 1999, s. 13.

²⁷ W. PIWOWARSKI, *Socjologia religii*, Lublin 2000, s. 65.

kładziono na wierzenia niż na wiarę. Od intensywności wiary ważniejsze było akceptowanie prawd wiary. Bardziej interesowano się przyjmowaniem, powątpiewaniem lub negowaniem dogmatów wiary, niż samą wiarą²⁸.

W badaniu intensywności wiary posługując się wskaźnikiem globalnym uzyskuje się informację na temat identyfikacji jednostki z określoną grupą wyznaniową, związku jednostki z religią i z wiarą w Boga. Wiara badana jest tutaj jako nieodłączny element życia chrześcijańskiego jednostek i wspólnot. Ponieważ rozumiana jest jako deklaracja przynależności wyznaniowej, świadczy także o chęci zaliczenia się do określonej grupy wyznaniowej. Obejmuje zatem nie tylko autoidentyfikację religijną, ale również samoocenę religijności w perspektywie jej rozwoju zależną m.in. od wspólnoty²⁹.

Deklaracje o własnym stosunku do religii obrazują jedynie przybliżony obraz znaczenia i roli religii w życiu jednostek i zbiorowości. Informują jedynie w sposób ogólny o charakterze i intensywności postaw wobec religii, nie odzwierciedlając całej religijności człowieka³⁰. Gdy chodzi o deklaracje wiary poniżej porównane zostaną trzy wskaźniki: autodeklaracja prawd wiary, autodeklaracja praktyk religijnych, samoocena własnej religijności.

Ludność archidiecezji katowickiej własny stosunek do wiary wyraziła w następujących kategoriach odpowiedzi: głęboko wierzący – 13,4%, wierzący – 77,9%, pozostali – 8,3%, w tym niewierzący – 2,6%, brak odpowiedzi – 0,4%. Deklaracje te pokazują jasno, że znaczna większość respondentów deklaruje się jako głęboko wierzący lub wierzący – 91,3%³¹. Analogiczny wskaźnik globalnego wyznania wiary diecezji tarnowskiej przyjmował następujące poziomy: wierzący – 60,0%, głęboko wierzący – 38,6%, niezdecydowany, ale przywiązany do tradycji religijnej – 0,8%, obojętny – 0,1%, brak odpowiedzi – 0,5%. Wskaźnik: bardzo wierzący, jest tu bardzo wysoki, o 25,2% wyższy w stosunku do deklaracji w archidiecezji katowickiej i o 21,9% - w porównaniu z ogólnym stanem społeczeństwa polskiego. Łączny wskaźnik głęboko wierzących i wierzących dla diecezji tarnowskiej wynosi 98,6%. Przewyższa on o 5,3% analogiczny pomiar w archidiecezji katowickiej³².

²⁸ W. PIWOWARSKI, *Postawy...*, art. cyt., s. 13-14.

²⁹ E. JARMOCH, *Wiara i wierzenia*, w: *Postawy społeczno-religijne diecezjan tarnowskich*, red. W. ZDANIEWICZ, T. ZEMBRZUSKI, Warszawa 2001, s. 15-16; E. JARMOCH, *Globalne postawy Polaków wobec religii*, w: *Religijność Polaków 1991-1998*, red. W. ZDANIEWICZ, Warszawa 2001, 16-17.

³⁰ E. JARMOCH, *Globalne...*, art. cyt., s. 16.

³¹ W. PIWOWARSKI, *Postawy...*, art. cyt., s. 14.

³² E. JARMOCH, *Wiara...*, art. cyt., s. 16-18.

Tab.1. Postawy wobec wiary w archidiecezji katowickiej i diecezji tarnowskiej (dane w %)

	archidiecezja katowicka	diecezja tarnowska
głęboko wierzący	13,4	38,6
wierzący	77,9	60,0
głęboko wierzący i wierzący	91,3	98,6
brak odpowiedzi	0,4	0,5
obojętny	3,2	0,1
niezdecydowany, ale przywiązany do tradycji religijnej	2,5	0,8
niewierzący	2,6	0,0

Badania nie wykazały w diecezji tarnowskiej osób zdecydowanie niereligijnych, podczas gdy w archidiecezji katowickiej niewiarę zadeklarowało 2,6%. Niewiara jest zatem obca diecezji tarnowskiej, podczas gdy jest w archidiecezji katowickiej zjawiskiem mało widocznym, kształtującym się na poziomie podobnym jak w skali całej Polski (2.8%)³³.

Opracowania wyników badań nad religijnością obu jednostek kościelnych różnią się w ukazaniu korelacji między autodeklaracją religijności a zmiennymi niezależnymi. W podsumowaniu rozdziału przedstawiającego stan postaw wobec wiary zaznaczono jedynie, zależność religijności od wieku, płci i poziomu zamożności. Stwierdzono: „... że kobiety są bardziej wierzące i zainteresowane religią niż mężczyźni; ludzie starsi (50 i więcej lat) bardziej niż średnie i młode pokolenie; ludzie z wykształceniem podstawowym i niższym bardziej niż z średnim i wyższym; przynależni do niższych kategorii zawodowych bardziej niż do wyższych, w środowiskach „zamkniętych” bardziej niż w otwartych”³⁴.

Opracowanie dotyczące się środowiska katowickiego poświęciło zależnościom między typami postaw wobec wiary a cechami demograficznymi i społecznymi respondentów znacznie więcej uwagi. Opracowanie to charakteryzuje się znacznie większą szczegółowością. Ukazano zależności posługując się wskaźnikami procentowymi w korelacjach między wiarą i płcią, stanem cywilnym, wiekiem, poziomem wykształcenia, rodzajem wykonywanego zawodu i miejscem zamieszkania. W oparciu o zaprezentowane dane można przestawić zależności: kobiety są bardziej religijne niż mężczyźni; tylko mężczyźni prezentują postawy obo-

³³ Tamże s. 18; W. PIWOWARSKI, *Postawy...*, art. cyt., s. 14.

³⁴ W. PIWOWARSKI, *Postawy...*, art. cyt., s. 22.

jętności i niezdecydowania religijnego. Tę postawę niezdecydowania obserwuje się tylko u kawalerów i żonaty, zaś obojętność wykazują tylko kawalerowie. Wraz ze wzrostem wieku bardzo widocznie wzrasta odsetek ludzi deklarujących się jako głęboko wierzący. Postawy obojętności i niezdecydowania prezentowane są tylko w niższych kategoriach wiekowych. Pomiędzy strukturą wykształcenia a nasileniem postaw wobec wiary istnieje stosunkowo niska zależność, niezauważalna wprost, podczas łącznej analizy wskaźników głęboko wierzących i wierzących. Wśród głęboko wierzących najwyższy wskaźnik reprezentują osoby raczej z niższym wykształceniem, natomiast przy wskaźniku: wierzący, sytuacja się odwraca i dominują z wyższym poziomem wykształcenia³⁵.

Zbadano i opisano jeszcze dwie zależności deklaracji wiary: z rodzajem wykonywanego zawodu i miejscem zamieszkania. Wśród emerytów, rencistów i rolników tarnowskich występuje szczególnie odsetek głęboko wierzących, który najniższy jest, wśród bezrobotnych niezarejestrowanych i uczniów. Nieznaczną zależność występuje pomiędzy miejscem zamieszkania a religijnością. W kategorii głęboko wierzących najwyższy wskaźnik dotyczy zamieszkujących miasta poniżej 20 000 mieszkańców, zaś wierzących – miast 20 000 - 50 000³⁶.

W badaniach społeczności obu jednostek administracji kościelnej pytano respondentów o deklaracje uczestnictwa w praktykach religijnych (Katowice – pytanie 13., Tarnów – pytanie 12.). Analiza odpowiedzi nie stała się jednak materiałem przeanalizowanym w opracowaniu diecezji tarnowskiej. Analiza porównawcza jest zatem na tym polu niemożliwa.

Z autodeklaracją wiary łączy się także trzeci wskaźnik: samoocena własnej religijności. W archidiecezji katowickiej aż 55,6% nie dostrzega zmian w swojej religijności, 43,2% dostrzega zmiany w swojej religijności, w tym: 33,9% ocenia się dziś jako mniej religijnych niż dawniej, a tylko 9,3% określa dzisiejszą religijność jako większą niż kiedyś. Trwałość postaw religijnych cechuje raczej kobiety, powyżej 60 roku życia, o niższym poziomie wykształcenia, emerytki i gospodynie domowe, praktykujące systematycznie³⁷.

W diecezji tarnowskiej nieco więcej, bo 60,5% ocenia swoją religijność jako pozostającą na niezmiennym poziomie. Pozostali dzielą się na dwie grupy: oceniających swoją religijność jako większą niż w poprzednim okresie życia (21,9%), oraz mniejszą – 15,9%. Obserwowalna jest zatem przewaga pogłębiania religijności niż jej osłabiania³⁸.

³⁵ E. JARMOCH, *Wiara...*, art. cyt., s. 18-19.

³⁶ Tamże, s. 18-19.

³⁷ W. PIWOWARSKI, *Postawy...*, art. cyt., s. 15.

³⁸ E. JARMOCH, *Wiara...*, art. cyt., s. 22.

Tab. 2. Samoocena zmian w postawach religijnych w archidiecezji katowickiej i diecezji tarnowskiej (dane w %)

	bez zmian	zmiana	wzrost religijności	spadek religijności	brak odpowiedzi
archidiecezja katowicka	55,6	43,2	9,3	33,9	1,2
diecezja tarnowska	60,5	37,8	21,9	15,9	1,7

Z przedstawionej statystyki wynika w sposób jasny, że społeczność diecezji tarnowskiej cechuje się większymi współczynnikami religijności niż społeczność śląska. Wyższa religijność przejawia się w wyższych współczynnikach autodeklaracji wiary oraz deklaracjach wzrostu religijności. Różnica w wielkości obu współczynników jest bardzo widoczna: wyższy odsetek głęboko wierzących, wyższy odsetek głęboko wierzących i wierzących, brak (w Tarnowie) odsetka niewierzących. Przy porównaniu, na korzyść diecezji tarnowskiej, przemawia trwałość postaw religijnych, znaczne zmiany pozytywne w religijności, niski współczynnik spadku religijności. Analizując zatem deklaracje religijności należy potwierdzić wyższy współczynnik autodeklaracji wiary w społeczności tarnowskiej przy podobnych uwarunkowaniach płci, wieku, wykształcenia i rangi wykonywanej pracy.

2. 2. Wierzenia religijne

Pod pojęciem wierzeń, w sensie socjologicznym, kryje się określony zespół wartości i prawd religijnych, które wynikają z poznawczych potrzeb ludzkości, a jednocześnie czynią ich życie celowym i bardziej sensownym. Te wartości i prawdy pozostają w ścisłym powiązaniu z wiarą członków danej społeczności religijnej. W wierzeniach zawarta jest rzeczywista ocena świata pozaempirycznego oraz słuszność następstw, które płyną z podporządkowania się temu światu. W katolicyzmie wierzenia mają postać dogmatów wiary. Zespół dogmatów wiary i system wartości religijnych jest obligatoryjny dla członków Kościoła bez względu na stopień uświadomienia i zaangażowania religijnego. Akceptacja prawd wiary może być całkowita i częściowa, mogą jej towarzyszyć zastrzeżenia, ale może ich nie być, może być otoczona mniejszym lub większym marginesem wątpliwości. Zagadnienie przyjmowania dogmatów jest zatem istotne w analizie i ocenie religijności katolików. Można bowiem wydzielić kilka przeciwstawnych typów

postaw religijnych, ze względu na czynnik wierzeń: postawa ortodoksyjna, czyli zgodna ze standardami wierzeń Kościoła, i ambiwalentna, heterodoksyjna i selektywna³⁹.

Analizę przekonań religijnych przeprowadzono w obu badaniach w oparciu o cztery wskaźniki: istnienie Boga, zmartwychwstanie Jezusa, istnienie nagrody lub kary po śmierci, istnienie piekła. Podczas badań każdemu z tych wskaźników przyporządkowano jedno pytanie⁴⁰. Analizę problemu istnienia Boga przedstawia tabela 3.

Tab. 3. Wierzący w Boga w archidiecezji katowickiej i diecezji tarnowskiej (dane w %)

	akceptacja prawdy wiary o istnieniu Boga			
	tak	nie	nie mam zdania	brak odpowiedzi
archidiecezja katowicka	96,6	1,1	1,4	0,9
diecezja tarnowska	99,7	0,2	0,1	0,0

Zatem do istnienia Boga przyznają się niemal wszyscy badani w obu diecezjach. Zauważyć można jednak większą jednorodność w poglądach w środowisku tarnowskim, w którym nie spotkano się z odmowa odpowiedzi w tej kwestii, a nieprzyjmowanie tego dogmatu charakterystyczne jest dla mniej niż 0,5%.

Dalsze pytanie dotyczące wiary w zmartwychwstanie Jezusa nieco mocniej różnicowało obie społeczności diecezjalne.

Tab. 4. Wierzący w zmartwychwstanie Jezusa w archidiecezji katowickiej i diecezji tarnowskiej (dane w %)

	akceptacja prawdy wiary w zmartwychwstanie Jezusa			
	tak	nie	nie mam zdania	brak odpowiedzi
archidiecezja katowicka	87,8	2,6	8,3	1,3
diecezja tarnowska	99,2	0,3	0,5	0,0

³⁹ Tamże, s. 24-25.

⁴⁰ W. PIWOWARSKI, *Postawy...*, art. cyt., s. 16.

W diecezji tarnowskiej zdecydowana większość wyznaje wiarę w zmartwychwstanie Jezusa. Jest to pogląd powszechny, nieróżniący się zasadniczo od wiary w Boga. W archidiecezji katowickiej sytuacja się różnicuje. Akceptacja tego dogmatu, w porównaniu z pierwszym o istnieniu Boga, jest uważana za znaczącą (8,8%)⁴¹.

Następne twierdzenie odnosi się do prawd eschatologicznych. Dogmat o życiu wiecznym jest mocno akcentowanym w religii chrześcijańskiej. Na Śląsku uznaje ten pogląd jako prawdę wiary 67,9% społeczności, zaś w Tarnowskiem – 95,5%.

Tab. 5. Wierzący, że po śmierci człowieka czeka wieczna nagroda lub kara, w archidiecezji katowickiej i diecezji tarnowskiej (dane w %)

	akceptacja prawdy wiary, w nagrodę wieczną lub karę po śmierci			
	tak	nie	nie mam zdania	brak odpowiedzi
archidiecezja katowicka	67,9	8,5	21,9	1,7
diecezja tarnowska	95,5	1,4	2,8	0,5

Zestawienie pokazuje bardzo znaczne zróżnicowanie poglądów w obu diecezjach. W diecezji tarnowskiej jest to wiara powszechna, niemal tak samo jak w przypadku dwóch pierwszych wskaźników. Jest pewna różnica, ale stosunkowo niewielka. Znaczącą różnicę w przyjmowaniu prawd eschatologicznych zaobserwować można w społeczności Śląska. Wskaźnik wiary w nagrodę pośmiertną jest tutaj znacznie niższy, a także niższy w stosunku do pierwszego i drugiego wskaźnika wiary archidiecezji katowickiej. Różnice pogłębia czwarty wskaźnik: wiara w istnienie piekła.

Tab. 5. Wierzący w piekło w archidiecezji katowickiej i diecezji tarnowskiej (dane w %)

	akceptacja prawdy wiary w piekło			
	tak	nie	nie mam zdania	brak odpowiedzi
archidiecezja katowicka	52,0	19,7	26,5	1,8
diecezja tarnowska	85,4	6,7	7,4	0,6

⁴¹ Tamże, s. 16.

Nauka Kościoła katolickiego głosi, że po śmierci człowiek podlega sądowi bożemu, aby następnie znaleźć się w niebie lub piekle. W społeczności katowickiej tylko 52,0% wierzy w piekło, przy czym współczynnik ten w diecezji tarnowskiej wynosi – 85,4%. W społeczności tarnowskiej stwierdzić można wysoki wskaźnik wiary w piekło. Częściej wierzą w piekło kobiety niż mężczyźni, osoby w średniej kategorii wiekowej, wdowcy i wdowy, uczniowie i studenci, emeryci, pochodzący ze środowiska wiejskiego, głęboko wierzący i systematycznie praktykujący⁴².

W archidiecezji katowickiej w sposób wyraźny zaobserwować można prawidłowość polegającą na tym, że spośród czterech prawd wiary respondenci w największym zakresie akceptują prawdy dla nich abstrakcyjne, z którymi mniej liczą się życiowo. Znacznie mniejsza jest akceptacja dogmatów praktycznych wpływających na życie codzienne. Do prawd teoretycznych zalicza się dwie pierwsze: wiarę w istnienie Boga i wiarę w zmartwychwstanie Jezusa. Do drugich, praktycznych: wiarę w nagrodę i karę po śmierci, i wiarę w istnienie piekła. Z zaobserwowanej prawidłowości wywnioskować można inne zjawisko, mianowicie selektywność jako tendencje zmian we współczesnej religijności. Już dawno zauważono, że współczesna subiektywizacja, prywatyzacja i indywidualizacja religii prowadzą do wyboru, który oznacza kwestionowanie i negowanie prawd wiary, i zasad moralnych oraz rozluźnienie więzi ze wspólnotą Kościoła. Tendencja ta naznacza religijność nie tylko archidiecezji katowickiej⁴³. W porównaniu natomiast z religijnością ogólnopolską można zauważyć pewne podobieństwo dla współczynnika wiary w nagrodę lub karę pośmiertną, a także różnicę przy współczynniku dotyczącym się wiary w istnienie piekła. W 1998 r. wynosiły one odpowiednio: 72,7% i 61,6%⁴⁴. Jest to wyższy wskaźnik procentowy niż na Śląsku odpowiednio o: 4,8% dla wiary w nagrodę lub karę po śmierci, a także 9,6% – dla wiary w piekło. Odsetki te informują o silnej selektywności religijnej dotyczącej społeczność Śląska jak i religijność polską.

Niektóre społeczności jednak w silny sposób opierają się tym procesom selektywności. Należy do nich ludność diecezji tarnowskiej. Przywiązanie do teoretycznych jak i praktycznych dogmatów potwierdzone zostało przez dodatkowe badania. W kwestionariuszu badań zapytano o korzystanie w trudnościach życiowych z pomocy horoskopów i astrologii. Znaczna większość (83%) deklarowała niewiarę w te praktyki,

⁴² E. JARMOCH, *Wiara...*, art.cyt., s. 31.

⁴³ W. PIWOWARSKI, *Postawy...*, art. cyt., s. 16.

⁴⁴ P. TARAS, *Życie przyszłe człowieka*, w: *Religijność Polaków 1991-1998*, red. W. ZDANIEWICZ, Warszawa 2001, s. 44-48.

3,4% nie znało tych środków, zaś tylko 2,3% badanych stwierdziło, że próbowało i rzeczywiście działa, a 0,3% – i stwierdziło, że stosuje praktyki magiczne⁴⁵. Analizowane wyniki badań nad religijnością eksponują zatem diecezję tarnowską jako przywiązaną do wiary Kościoła i odporną na procesy selektywności i indywidualizmu religijnego. Jest to społeczność o niezwykle wysokich wskaźnikach wierzeń religijnych nie tylko w relacji do społeczności archidiecezji katowickiej, lecz całego kraju.

3. Praktyki religijne

Religia nie jest filozofią czy ideologią, która nie pociąga za sobą praktycznych konsekwencji. Nie jest zatem obojętne jakie postawy i zachowania religijne realizują wyznawcy określonych religii. W Kościele katolickim wyodrębnić można praktyki jednorazowe, powtarzalne, nadobowiązkowe i prywatne. Do praktyk jednorazowych należą np. chrzest i bierzmowanie, do powtarzalnych: msza niedzielna, do nieobowiązkowych: modlitwa indywidualna, częstsza niż raz w roku spowiedź komunია święta, udział w nabożeństwach indywidualnych, udział w pielgrzymkach, zamawianie intencji mszalnych⁴⁶. Praktyki stanowią zatem jeden z podstawowych parametrów religijności. Stanowią one znaki łatwo dostrzegalne, które można zbadać posługując się narzędziami statystycznymi. W niektórych kierunkach socjologii nawiązujących do Durkheima, przejawiała się nawet tendencja do utożsamiania ich z religijnością. Podejście to koncentrowało się przede wszystkim na zachowaniu jako takim, nie doceniając motywacji i zaangażowania towarzyszących uczestnikom praktyk⁴⁷. Pomimo tych ograniczeń badanie praktyk religijnych jest jednym ze wskaźników religijności kościelnej⁴⁸.

W charakterystyce porównawczej badań religijności w archidiecezji katowickiej i diecezji tarnowskiej wybrano dwa wskaźniki:

- mszę świętą,
- komunię świętą.

Wybór tych wskaźników motywowany jest kilkoma czynnikami:

- praktyki te są mocno wpisane w model polskiej religijności,

⁴⁵ E. JARMOCH, *Wiara...*, art. cyt., s. 32.

⁴⁶ J. MARIANŃSKI, *Obowiązkowe i nieobowiązkowe praktyki religijne*, w: *Postawy społeczno-religijne diecezjan tarnowskich*, red. W. ZDANIEWICZ, T. ZEMBRUSKI, Warszawa 2001, s. 35-48.

⁴⁷ W. PIWOWARSKI, *Socjologia...*, dz. cyt., s. 64.

⁴⁸ Th. LUCKMANN, *Niewidzialna religia. Problem religii we współczesnym społeczeństwie*, Kraków 1996, s. 63.

- uzyskujemy możliwość zestawienia wyników z uzyskanymi w innych diecezjach i w skali całego kraju tzw. dominicantes i communicantes, co pozwala ukazać religijność mieszkańców archidiecezji katowickiej i diecezji tarnowskiej w szerszym kontekście,
- w przypadku tych wskaźników możemy ocenić zarówno praktyki obowiązkowe (niedzielną msza, wielkanocna komunia) oraz praktyki nieobowiązkowe (częstsza msza święta, częstsza komunia).

3. 1. Msza święta

Uczestnictwo we mszy świętej niedzielnej ma wyjątkowe znaczenie dla katolickiej religijności. Traktowane jest jako ważny obowiązek religijny, którego spełnienie nakazane jest pod sankcją grzechu ciężkiego. Udział we mszy niedzielnej jest także traktowany jako regularne odnawianie przynależności do Kościoła⁴⁹. Może być on także dodatkowym wyznacznikiem identyfikacji z Kościołem partykularnym, ale może być też uwarunkowany czynnikami pozareligijnymi.

Porównanie wyników badań w archidiecezji katowickiej i diecezji tarnowskiej nastęrcza pewne trudności. Mimo, że zostały one zrealizowane przez ten sam ośrodek badawczy i za pomocą podobnych kwestionariuszy, opracowania nie dają dostępu do podobnych wyników.

Tab. 6. Uczestnictwo we mszy św. w archidiecezji katowickiej i diecezji tarnowskiej (dane w %)

	archidiecezja katowicka	diecezja tarnowska	Polska
w każdą niedzielę (lub częścię)	39,4	75,4	45,1
prawie w każdą niedzielę	22,6	16,1	22,9
1-2 razy w miesiącu	brak danych	3,4	11,4
tylko w wielkie święta	brak danych	3,2	10,1
rzadziej	brak danych	0,6	4,5
nigdy	4,7	1,1	4,8
brak danych	brak danych	0,2	1,2

⁴⁹ E. JARMOCH, *Religijność indywidualna Polaków*, w: *Kościół i religijność Polaków 1945-1999*, red. W. ZDANIEWICZ, T. ZAMBRUSKI, Warszawa 2000, s. 398.

W archidiecezji katowickiej w każdą niedzielę uczęszcza na msze 39,4% badanych, zaś w prawie każdą – 22,6%. Daje to odsetek 62,0% uczęszczających regularnie i nieregularnie na mszę świętą. Nie chodzi do kościoła w ogóle 4,7%. Udział kobiet jest znacznie wyższy wśród praktykujących niż wśród mężczyzn. W każdą niedzielę chodzi na msze świętą 44,6% kobiet i 32,2% mężczyzn. Prawie w każdą niedzielę – 24,5% kobiet i 19,5% mężczyzn. Respondenci do 40 roku życia uczestniczą w każdej mszy niedzielnej w granicach ok. 30%, powyżej tego wieku odsetek ten wynosi 40%, zaś badani mający powyżej 60 lat uczestniczą w niedzielnych obowiązkowych nabożeństwach w 50,7%. Msza święta niedzielna jest praktykowana w 33% przez robotników, w 58,7% przez ludność wiejską, a także w granicach od 45,8% do 33,1% przez ludność miejską w zależności od wielkości miasta. Patrząc na sytuację zawodową możemy wyodrębnić ty grupy: emeryci – 50%, gospodynie domowe – 44,3%, pracujący zawodowo – 36,2%. Respondenci zaliczający się do kategorii głęboko wierzących praktykują w każdą niedzielę bardziej regularnie (75,5%) niż deklarujący się jako wierzący (36,8%)⁵⁰.

W diecezji tarnowskiej te wskaźniki przyjmują znacznie wyższą wartość. W 2000 r. 75,4% badanych deklarowało uczestnictwo we mszy w każdą niedzielę lub częściej, 16,1% – prawie w każdą niedzielę, a tylko 1,1% odpowiedziało, że nie praktykuje nigdy. Odsetek deklarujących coniedzielny udział w mszy jest tu zatem niemal dwukrotnie wyższy niż na Śląsku, natomiast wskaźnik nieobecności jest niższy czterokrotnie⁵¹.

Podobnie, jak w Katowickiem, w diecezji tarnowskiej większe nasilenie praktyk niedzielnych (udział co niedziela lub częściej) występuje wśród kobiet (80,4%), niż wśród mężczyzn (70,1%). Różnica wynosi 10,3% na korzyść kobiet. Częstotliwość praktyk niedzielnych zależy także od wieku. W miarę przechodzenia od wieku młodszego (18-25 lat – 65,7%) do starszego (51-60 lat – 84,7%; 60 i więcej lat – 81,4%) współczynnik uczestnictwa w każdą niedzielę wzrasta. Osoby rozwiedzione i w separacji (75,0%), a także żyjące w stanie wolnym (64,4%) sytuują się poniżej stanu przeciętnego, natomiast osoby żyjące w związkach małżeńskich (79,4%) lub w stanie wdowim (78,5%) – cechują się odsetkiem wyższym od przeciętnego. Biorąc pod uwagę sy-

⁵⁰ W. ZDANIEWICZ, *Zachowania religijno-moralne*, w: *Postawy społeczno-religijne mieszkańców archidiecezji katowickiej*, red. W. ZDANIEWICZ, T. ZEMBRZUSKI, Katowice 1999, s. 25.

⁵¹ J. MARIANŃSKI, *Obowiązkowe...*, art. cyt., s. 37.

tuację zawodowa badanych osób, można zauważyć, że najwyższym (coniedzielnym) poziomem praktyk niedzielnych cechują się renciści (85,1%), emeryci (81,0%), gospodynie domowe (78,7%), najniższym natomiast – uczniowie, studenci i bezrobotni. Ze względu na rodzaj wykonywanego zawodu najniższym wskaźnikiem regularnych praktyk niedzielnych charakteryzują się kupcy, biznesmeni i przedsiębiorcy, wyższym – pracownicy umysłowi i robotnicy, zaś najwyższym – rolnicy. Zwracając uwagę na wielkość miejsca zamieszkania i systematyczność (w każdą niedzielę lub częściej) w realizacji praktyk częściej deklarowali mieszkańcy wsi (80,2%) i małych miast do 20 000 mieszkańców (71,6%), rzadziej mieszkańcy średnich miast – 21 000 do 50 000 (66,2%) i od 51 000 do 100 000 (63,5%), i wielkich (67,3%)⁵².

Przedstawione powyżej wielkości współczynników praktyk religijnych w dziedzinie mszy niedzielnej są o wiele wyższe od danych ogólnopolskich, przewyższają je niemal dwukrotnie (np. udział mężczyzn w każdą niedzielę lub częściej: diecezja tarnowska – 70,1%, Polska – 36,1%; udział przedstawicieli stany wolnego w mszy w każdą niedzielę lub częściej: diecezja tarnowska – 64,4%, Polska – 37,2%; udział bezrobotnych w mszy w każdą niedzielę lub częściej: diecezja tarnowska – 66,7%, Polska – 30,3%; udział uczniów i studentów w mszy w każdą niedzielę lub częściej: diecezja tarnowska – 68,1%, Polska – 41,5%; udział mieszkańców wsi w mszy w każdą niedzielę lub częściej: diecezja tarnowska – 80,2%, Polska – 53,0%; udział mieszkańców miast powyżej 100 000 w mszy w każdą niedzielę lub częściej: diecezja tarnowska – 67,3%, Polska – 39,5%)⁵³.

Zaprezentowane wskaźniki odnoszące się do dominantes archidiecezji katowickiej i diecezjan tarnowskiej pozwalają zaobserwować bardzo widoczną różnicę w poziomach tych wskaźników w obu społecznościach. Mieszkańcy diecezji tarnowskiej o wiele bardziej odpowiadają na postulaty Kościoła o uczestnictwo w niedzielnych mszach, co potwierdza wielkość współczynnika deklaracji regularnego uczestnictwa (w każdą lub prawie każdą niedzielę) w mszy świętej. Dla ludności archidiecezji katowickiej wynosi on 62,0%, zaś dla tarnowskiej – 91,5%. Wyniki uzyskane są bardzo wymowne. Różnica wskaźników (29,5%) jest bardzo istotna i ilustruje rzeczywiste odmienności w praktykach religijnych oby społeczności diecezjalnych.

⁵² Tamże, s. 37-40.

⁵³ J. MARIANŃSKI, *Niedzielne i wielkanocne praktyki religijne*, w: *Religijność Polaków 1991-1998*, red. W. ZDANIEWICZ, Warszawa 2001, s. 87; J. MARIANŃSKI, *Obowiązkowe...*, art. cyt., s. 37-38.

3. 2. Komunia święta

Udział w komunii świętej jest jednym z ważniejszych przejawów religijności polskiej. Jest to praktyka, która raz w roku ma charakter obowiązkowy i powinna być wówczas łączona z czasem wielkanocnym. Komunia, jako sakrament, łączy się w nauce Kościoła i w obyczajowości polskiej ze spowiedzią i daje pewien wyraźny obraz religijności.

Pytanie o częstotliwość przystępowania do komunii świętej miało w obu ankietach identyczną formę. Brzmiało ono: Kiedy ostatni raz przystępował(a) Pan(i) do komunii świętej? W obydwóch przypadkach była do dyspozycji identyczna kategoria odpowiedzi. Było to pytanie 28. w ankiecie katowickiej i pytanie 29. w ankiecie tarnowskiej. Mimo, że pytania i możliwości w obu badaniach były identyczne oraz dane zostały opracowane przez ten sam instytut badawczy, utrudnione jest pełne zestawienie otrzymanych danych z pytania o częstotliwość komunii świętej. Nie została ona bowiem w sposób analogiczny wyeksponowana. Rodzi to trudności, szczególnie w porównaniu częstotliwości praktyk obowiązkowych (komunia wielkanocna) i nadobowiązkowych.

Tab.7. Przystępowanie do komunii świętej w archidiecezji katowickiej i diecezji tarnowskiej (dane w %)

	archidiecezja katowicka	diecezja tarnowska
w ostatnim tygodniu	12,9	28,3
w ostatnim miesiącu	17,1	26,7
przed paroma miesiącami	34,0	37,4
w czasie ostatniej Wielkanocy	brak danych	1,8
przed rokiem	11,7	1,8
przed paroma laty	13,1	2,0
ani razu od dzieciństwa	brak danych	0,0
wcale nie przystępuje	brak danych	0,5
brak odpowiedzi	brak danych	1,5

Uczestnictwo w komunii świętej w obu diecezjach przewyższa poziom krajowy⁵⁴. Jednak wyraźne różnice pomiędzy oboma zbiorowościami są bez problemów uchwytne. Archidiecezja katowicka cechuje się bardzo wysokimi wskaźnikami: 34% respondentów było u komunii świętej przed paroma miesiącami, a w ostatnim miesiącu – 17,1% badanych. W ostatnim tygodniu było u komunii świętej 12,9%. Jeśli chodzi o dalsze przestrzenie czasowe, to 11,75 przystąpiło do komunii przed rokiem, a przed paroma laty – 13,1%⁵⁵.

Kobiety śląskie częściej niż mężczyźni korzystają z komunii świętej. Potwierdza to przeszło dwukrotnie wyższy odsetek kobiet będących u komunii w ostatnim tygodniu (16,7%), niż analogiczny odsetek mężczyzn (7,6%); a także wyższy współczynnik wśród mężczyzn w kategorii przystępujących przed paroma laty (17,4%), niż wśród kobiet tej kategorii (10,1%). W analizie zmiennych trudno wykazać korelacje częstotliwości tej praktyki pobożnej z wiekiem, wykształceniem, zawodem i miejscem zamieszkania. Zaobserwować można natomiast zróżnicowanie ze względu na postawę wobec wiary i praktyk religijnych. Głęboko wierzący i praktykujący systematycznie mają wyższe wskaźniki niż wierzący i praktykujący niesystematycznie. Ilustrować to twierdzenie może zestawienie: w ostatnim tygodniu przystąpiło do komunii świętej 35,3% głęboko wierzących i 10,1% wierzących oraz 22,7% praktykujących systematycznie i 0,5% praktykujących niesystematycznie⁵⁶.

W diecezji tarnowskiej jedną z bardziej akcentowanych w duszpasterstwie parafialnym praktyk pobożnościowych jest właśnie komunია święta. Przez wiernych i duszpasterzy traktowana jest ona wyżej niż modlitwa codzienna. Jest tu jeszcze wyższy współczynnik przystępujących do komunii świętej podczas mszy, tak że o diecezji tarnowskiej mówi się, iż rozwija się w niej życie eucharystyczne⁵⁷.

Diecezjanie tarnowscy zapytani, jak często przystępują do komunii świętej określili swoje praktyki w niezwykle wysokich współczynnikach. W ostatnim tygodniu praktykowało komunię 28,3%, w ostatnim miesiącu – 26,7%, w przeciągu ostatnich miesięcy – 37,4%, przed rokiem – 1,8% a przed paroma laty – 2,0%. Wskaźnik paschantes, czyli

⁵⁴ L. ADAMCZUK, W. ZDANIEWICZ, *Badania niedzielne praktyk religijnych – dominantes i komunikantes*, w: *Metodologiczne problemy badań nad religijnością*, red. J. MARIANŃSKI, S. ZARĘBA, Zabki 2002, s.135-138.

⁵⁵ W. ZDANIEWICZ, *Zachowania...*, art. cyt., s. 27.

⁵⁶ Tamże, s. 28.

⁵⁷ J. MARIANŃSKI, *Niedzielne...*, art. cyt., s. 49.

spełniających wielkanocne praktyki religijne, wynosi 94,2%⁵⁸. Porównywalnego wskaźnika dla archidiecezji katowickiej nie można obliczyć ze względu na niepełność opublikowanych w opracowaniu danych.

Skupiając się na kategoriach praktykujących: raz w miesiącu lub częściej, można ustalić w społeczności tarnowskiej kilka zależności między zmiennymi. Kobiety częściej przystępują do komunii miesięcznej (66,9%) niż mężczyźni (42,6%). Osoby w wieku 18-25 lat nieco częściej (51,8%) niż w wieku 26-35 lat (48,0%), 36-40 lat (42,7%), 41-50 lat (51,2%) oraz rzadziej niż w wieku 51-60 lat (55,9%) i powyżej 60 lat (70,3%). Osoby stanu wolnego (45,9%) rzadziej korzystają z komunii świętej niż małżonkowie (55,1%) i owdowiali (76,4%). Według kryterium sytuacji zawodowej, pracujący zawodowo (42,3%), bezrobotni (47,8%), uczniowie i studenci (59,4%) charakteryzują się niższym współczynnikiem komunikowania niż gospodynie domowe (61,7%), emeryci (67,2%) i renciści (66,3%); rolnicy (67,6%) i robotnicy (50,8%) – wyższym niż pracownicy umysłowi (48,3%) oraz kupcy i biznesmeni (43,2%). Miejsce zamieszkania odgrywa rolę w tarnowskich praktykach komunii świętej: mieszkańcy wsi (61,2%) częściej przystępują do komunii niż mieszkańcy małych miast (39,2%), średnich (47,3% i 40,9%) i wielkich (51,0%). Wśród wielkości wskaźników górują dotyczące się głęboko wierzących (73,4%) i praktykujących systematycznie (62,3%), natomiast przyjmują poziom stosunkowo niski wśród wierzących (44,5%) i praktykujących niesystematycznie (22,5%)⁵⁹.

Porównując wybrane współczynniki praktyk religijnych należy zauważyć zdecydowanie wyższą religijność w diecezji tarnowskiej. Archidiecezja katowicka charakteryzuje się wskaźnikami na poziomie krajowym w przypadku uczestnictwa we mszach świętych, i o wiele wyższymi – jeśli analizować udział w komunii świętej. Diecezja tarnowska znaczne te wskaźniki ogólnopolskie przekracza i wykazuje najwyższą religijność w Polsce. Religijność ta widoczna jest także w opisanych w powyższym rozdziale zachowaniach religijnych. Praktyki diecezjan tarnowskich są intensywniejsze, powszechniejsze, a zauważalne jest to zarówno w całej społeczności, jak i w subgroupach wydzielonych ze względu na płeć, wiek, miejsce zamieszkania, sytuację zawodową, stan cywilny. Biorąc pod uwagę całość stanu rzeczy w obu badanych społecznościach diecezjalnych, a szczególne współczynniki dominantes i communicantes, można stwierdzić, że w diecezji tarnowskiej częstotliwość udziału we mszy niedzielnej i komunii świętej

⁵⁸ Tamże, s. 49.

⁵⁹ Tamże, s. 49-50.

jest znacznie wyższa niż w archidiecezji katowickiej. Jest to porównanie szczególne, bowiem badając wskaźniki *communicantes* Śląska trzeba określić je jako wysokie, a *dominantes* – lekko powyżej poziomu ogólnopolskiego. Mimo, zatem, że praktyki archidiecezji katowickiej należą do ponadprzeciętnych i wysokich w skali kraju, analogiczne współczynniki w diecezji tarnowskiej są znacznie wyższe.

Zakończenie

Celem pracy była analiza porównawcza wybranych wskaźników religijności mieszkańców archidiecezji katowickiej i diecezji tarnowskiej. Pełna analiza wszystkich współczynników i wszystkich podobieństw oraz odmienności zdecydowanie przerasta ramy tej pracy. Dlatego ograniczono się do kilku wskaźników religijności przedstawionych w opublikowanych wynikach badań w obu diecezjach. W pierwszym rozdziale ukazano badane zbiorowości na tle charakterystycznych dla nich procesów historycznych, cech i zmian współczesnych. W drugim rozdziale porównano współczynniki wiary i wierzeń religijnych mieszkańców obu diecezji. Wyodrębniono w parametrze wiary trzy wskaźniki: autodeklarację wiary, autodeklarację dotyczącą własnych praktyk religijnych, przemiany religijności w świadomości badanych. Wierzenia religijne zestawiono eksponując cztery prawdy wiary: wiarę w Boga, wiarę w zmartwychwstanie Jezusa, wiarę w nagrodę lub karę po śmierci i wiarę w istnienie piekła. Dwie pierwsze prawdy dogmatyczne zaliczono się do prawd teoretycznych, dwie kolejne – do praktycznych, w ścisły sposób wpływających na życie wyznającego je człowieka. W trzecim rozdziale dokonano analizy porównawczej deklaracji uczestnictwa w dwóch wybranych praktykach religijnych: mszy świętej i komunii świętej.

Przyjętą metodą pracy była wtórna analiza danych na podstawie opracowań książkowych badań religijnością obu diecezji. Najciekawsze dane zostały przez autora zestawione w tabelach i porównane z danymi ogólnopolskimi. Dane ogólnopolskie pochodziły z opracowań będących efektem pracy Ośrodka Sondaży Społecznych OPINIA – oddziału Instytutu Statystyki Kościoła Katolickiego SAC w Warszawie. Przyjęta metoda pracy w oparciu o opublikowany materiał rodziła w pewnych momentach wiele trudności. Okazywało się wielokrotnie, że prezentowane wyniki badań są niekompletne, co utrudnia ich precyzyjne porównanie. Także część poświęcona metodyce pracy badawczej posiada wiele luk. Jest to na tyle istotne, że odpowiednia metoda stanowi fundament tego typu badań.

W pracy sformułowano trzy hipotezy:

1. Autodeklaracja wiary w diecezji tarnowskiej jest wyższa niż w archidiecezji katowickiej.

Hipoteza ta została potwierdzona po analizie w pierwszej części rozdziału drugiego. Mimo, że archidiecezja katowicka należy do tych, które uznać można za cechujące się wysokim współczynnikiem wiary, diecezja tarnowska charakteryzuje się deklaracyjnością wiary na jeszcze wyższym poziomie. Jest to szczególnie wysoki procent osób głęboko wierzących i zerowy odsetek deklaracji niewiary. Mieszkańców diecezji tarnowskiej cechuje ponadto trwałość postaw religijnych w przeciwieństwie do społeczności śląskiej. Widoczne zmiany religijności tarnowskiej kierunkują się zdecydowanie w stronę wzrostu niż spadku, podczas gdy zmienność postaw religijnych na Śląsku jest odwrotna: bardziej spadek niż wzrost.

2. Akceptacja wierzeń religijnych jest w diecezji tarnowskiej jest silniejsza niż w archidiecezji katowickiej.

Ta hipoteza została również potwierdzona w analizie porównawczej danych w sposób jednoznaczny. Przyjmowanie prawd religijnych przez diecezjan tarnowskich jest niezwykle wysokie w skali kraju i nie różnicuje się tak mocno na silną akceptacją prawd teoretycznych i o wiele niższe przyjmowanie prawd praktycznych. Tendencja spadku, owszem istnieje, ale nie jest tak znacząca jak w przypadku archidiecezji katowickiej. Na Śląsku tendencja selektywności i prywatyzacji religii jest znacznie bardziej widoczna, choć i tak jest to proces łagodniejszy, niż ten, który dokonuje się w skali ogólnopolskiej.

3. Częstotliwość praktyk religijnych mieszkańców diecezji tarnowskiej jest wyższa niż wśród mieszkańców archidiecezji katowickiej.

Hipoteza ta została potwierdzona w trzecim rozdziale pracy na podstawie dwóch wskaźników: uczestnictwa we mszy świętej i praktyki komunii świętej. W archidiecezji katowickiej udział w każdą lub w prawie każdą niedzielę we mszy świętej obowiązującej pod kościelną sankcją grzechu ciężkiego deklaruje 91,5% badanych, natomiast w analogicznych kategoriach w społeczności katowickiej – 62,0%. Różnica – 29,5% jest tu bardzo wymowna. Trzeba jednak obok tej „przewagi” w praktykach niedzielnych w archidiecezji katowickiej zauważyć, że społeczność śląska znajduje się powyżej średniej ogólnopolskiej w deklaracjach uczestnictwa w mszach niedzielnych.

Także współczynniki praktykowania komunii jest wyższy dla diecezjan tarnowskich. Mimo, że w obu diecezjach komunikowanie przekracza dane ogólnokrajowe, to wskaźniki komunii świętych okazjonalnych są w Tarnowskiem bardzo niewielkie, siedmiokrotnie niższe ani-

żeli w Katowickiem. Korzystniejsze na rzecz diecezji tarnowskie są także odsetki częstego komunikowania, w porównaniu z wynikami dla archidiecezji katowickiej.

Analizowane wybrane współczynniki religijności obu diecezji pozwalają dostrzec, że są one znaczne korzystne na rzecz społeczności diecezji tarnowskiej. Diecezja ta od lat uważana jest za najbardziej religijną spośród polskich diecezji. Badania to potwierdzają, nawet takie fragmentaryczne, jak ta praca. Mimo bogatych uwarunkowań historycznych predysponujących oba regiony do wysokiej religijności, należy stwierdzić, że ludność zamieszkująca tereny diecezji tarnowskiej cechuje się o wiele wyższymi wskaźnikami religijności niż społeczność archidiecezji katowickiej.

THE SOCIO-RELIGIOUS MANNERS OF THE INHABITANTS OF THE KATOWICKA ARCHDIO- CESE AND THE TARNOWSKA DIOCESE. A COMPARATIVE STUDY.

SUMMARY

The investigation of religiousness in the Katowicka archdiocese dates 1998, whereas in the Tarnowska diocese 2000. Each of these dioceses has its unique social characteristics, specific religiosity and it is influenced by different social processes. The study comprises a comparative research on the two dioceses and an analysis of the results obtained in the research. The following factors are studied in the research: faith, beliefs, participation in the in Holy Mass, the Holy Communion practice. The results obtained in the study are: 1. Autodeclaration of faith ranks higher in the Tarnowska diocese than in the Katowicka archdiocese. 2. Acceptance of religious beliefs ranks higher in the Tarnowska diocese than in the Katowicka archdiocese. 3. Participation in the Holy Mass ranks higher in the Tarnowska diocese than in the Katowicka archdiocese. The study proves the theses put forward in the research to be valid.